

Pécs a középkorban a Dél-Dunántúl egyik legjelentősebb és leggazdagabb városa volt.

A mai belváros területén magába foglaló középkori Pécs csaknem szabályos négyszög alaprajzú, fallal körülvett város volt, amelynek északnyugati sarkában állott az ugyancsak fallal megerősített püspökvár.

A püspökvár — vagy amint másképp is szokták nevezni, a belsővár — a székesegyházzal és a püspöki palotával együtt már a XI. században kialakult.

A székesegyházon kívül az oklevelek a XIII. században — 1217-ben — említik először a Keresztelő Szt. János társaskáptalan templomát a várban. A középkor folyamán az épületet többször átépítik, s az fennmarad a török hódoltság végéig. A kápolnát Haüy 1687. évi és Hermann 1754. évi térképén jelzi. Feltételezhető volt már korábban is, hogy az 1780-ban épült udvarmesteri ház a templom romjainak felhasználásával épült. Az épület kutatása során a XVIII. századi udvarmesteri ház tengelyével megegyezően egy keskeny, 23,5 m hosszú és 10,5 m széles román kori kápolna került elő, amelyet az első és a második építési korszakában egyaránt félköríves szentély zárt le.

A várat legkorábban ábrázoló Haüy és Hermann térképén a templomnak egy sokszögzáródású szentélymaradványa is megfigyelhető. Ez a gótikus szentély azonban nagyrészt elpusztult, de egy megmaradt kisebb részét sikerült feltárni az ásatásnak. A feltárás során előkerült íves záródású szentély arra enged következtetni, hogy a kápolna építésének ideje megegyezik a kisprépostság első említésével 1217-ben. A szentély kisméretű megnagyobbítása ugyancsak még a XIII. században készülhetett. A

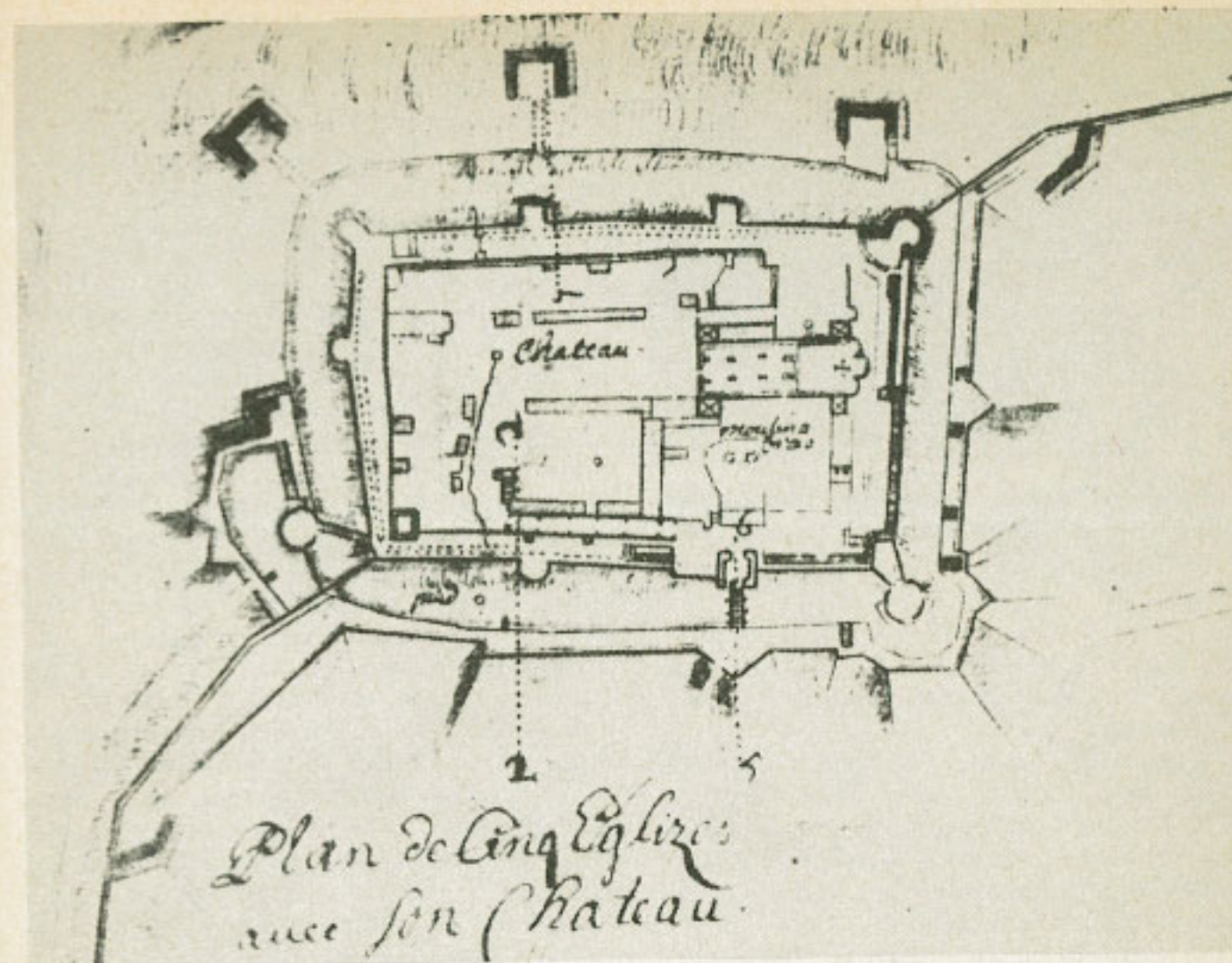
gótikus átépítés viszont feltételezhetően a püspökvárban a XIV. század második felében a nagyarányú építkezésekkel hozható összefüggésbe.

A kápolnához északon csatlakozó épületmaradványok feltárása még folyamatban van. Az eddigiekben sikerült a kápolnához csatlakozó sekrestyét feltárunk.

A tatárjárás után egyházi kövár épül Pécsen, amelynek célja a székesegyház, a püspöki palota, valamint az ezekhez tartozó épületek védelme. Az Árpád-kori négyszög alaprajzú várat később a délnyugati és a délkeleti sarkon négyszögletes toronnyal erősítik meg. Feltételezhetően ennek a XIII. századi várnak, illetve védelmi rendszerének maradványai kerültek elő a Barbakán ún. „nyaktag” alatti részében. Az eddig előkerült részletek azonban korántsem adnak összefüggő képet a XIII. századi vár megerősített rendszeréről.

A fallal és bástyákkal megerősített várban a székesegyház mögötti területen épült fel a Miklós püspök által 1355-ben alapított Aranyos Mária-kápolna. Tőle kissé távolabb nyugat felé pedig az 1367-ben alapított első magyar egyetem épülete állott, melynek alapítója Anjou Nagy Lajos király volt, javadalmazója pedig Vilmos pécsi püspök.

Az Aranyos Mária-kápolna maradványait a közelmúltban végzett ásatás eredményei alapján ismerjük és azonosítottuk az oklevelekből már ismert kápolnával. A mintegy 20 m hosszúságú keletelt kápolna szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, déli és északi oldalához pedig mellékkápolnák csatlakoznak. Az oklevelek a kápolna nyolc oltáráról tesznek említést. Jelentős püspöki temetkezőhely volt. Az utolsó oklevelés adat szerint 1504-ben itt temet-

1. A Püspökvár helyszínrajza. Részlet Haüy térképéről

ték el Ernuszt Zsigmond püspököt is. A kápolna feltárása során a szentélyben előkerült egy kifalazott sírgödör, amely feldúlt és kirabolt volt. A sírból a magyar gótikus szobrászat és épületplasztika remek alkotásai kerültek elő. A kápolna a török korban pusztult el, és a pusztulás során kerültek a szobrok a kirabolt sírba.

A szoborlelet egyes tagjai több korszakból származnak. Az első csoportot azok a festett szobor-maradványok alkotják, amelyeknek legkiemelkedőbb darabja az a női szentet ábrázoló torzó, amelynek lágyan hullámos haja aranyozott volt. A festett szobrok csoportjából igen jelentős még püspökszentet ábrázoló, csaknem életnagyságú szobortöre-

2. Az ásatási terület helyszínrajza

3. A Keresztelő Szt. János kápolna feltárt félköríves szentélyzáródása

dék. A festett szobrok kora a XIV. század második felére határozható meg és azok a kápolna építésének idejéből származhatnak.

A szobrok második csoportját képezik a XV. századból származó festetlen figurális darabok. A legjelentősebb közülük egy, a kezében füstölőt tartó angyal, valamint a két apostolt ábrázoló igen finom faragású dombormű.

A kápolnabelső díszítő építészeti részleteket ábrázoló töredékek egy része ugyancsak festett és gótikus művekkel gazdagon tagolt.

A szoborlelet jelentősége messze túlnő Pécs határain, de Pécs szempontjából azért is különös jelentősége van e leletnek, mivel itt szinte mindeddig ismeretlenek voltak a gótikus szobrászat emlékei.

Az Aranyos Mária-kápolnától keletre — a belső várfal vonalától délre fekvő területen, ugyancsak a volt püspöki gyümölcsös kert helyén került elő a több éve itt folyó ásatás eredményeként a középkori egyetem mintegy 35 m hosszúságú épületének jelentős maradványa. Az épület — amely eredetileg egyemeletes volt — földszintjén egy 19 m hosszú nagyterem a „magna alula” helyezkedik el, amelyhez északról egy hosszú folyosó csatlakozik. A nagyterem keleti és nyugati oldalához egy-egy kisebb szeminárium helyiség csatlakozik. (Az egyetem helyén korábban román kori épületek állottak.) Az épület déli homlokzatát keskeny XIV. századi lőrésablakok törték át; északi homlokzatának emeleti ablakai profilált kökeretes ablakok voltak,

a keretben vasráccsal. Az ablakok kökeretének stílusa a XIV. század második felére jellemző ún. „grafikus” stílusú.

Az egyetem épülete a török korban kaszárnya volt. Evlia Cselebi török utazó és történetíró — aki 1663-ban járt Pécsen — a vár épületeinek leírása során a volt középkori egyetem épületéről is ír, amely az 1664-es Zrínyi-féle téli hadjárat során pusztul el, amikor Zrínyi katonái a vár északi falát és a már török laktanya céljára használt egyetem épületének északi falát aláaknázzák és berobantják. A robbanás következtében beomlott épület e tragikus pillanatát az ásatás során feltárt részletek is híven őrzik. A romokat a törökök ezután feltöltik. Ez a körülmény indokolja, hogy Haüy francia hadmérnök 1687-ben készült térképe az említett területeken már nem jelöl épületet.

Az egyetem épületének feltárásával egy jelentős kultúrtörténeti kérdés oldódott meg. Az egyetemtörténeti kutatás Evlia Cselebi leírása alapján és a javadalmazó és alapító Vilmos pécsi püspök személyére való tekintettel az egyetem épületét a belső várba helyezte. Pontos helyét azonban csak a régészeti kutatás tudta meghatározni.

Ernusz Zsigmond pécsi püspöksége idején — 1473—1505 között — jelentős építkezéseket folytat, amelyek azonban nagyrészt inkább védelmi célokat szolgáltak. Építkezéseinek legjelentősebb műve a pécsi vár erődítményeinek és falainak újjáépítése volt. Erről tudósít bennünket 1495 körül Bonfini, aki Kínizsi Pálnak 1491. évi pécsi várlátogatását is leírja.

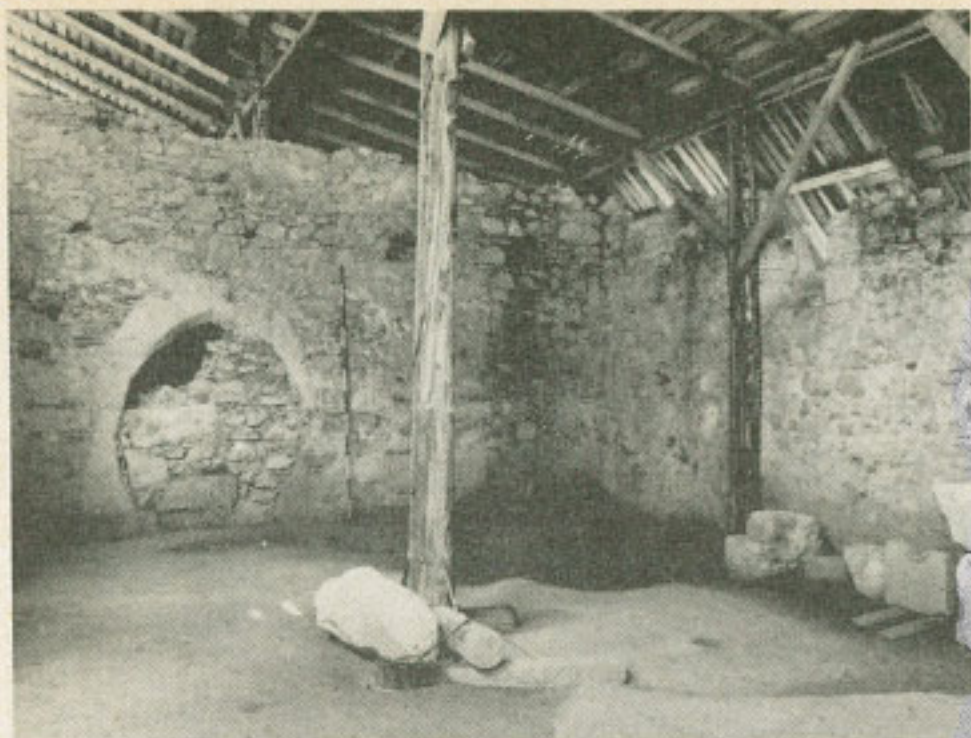
A középkorban kialakult és az akkori állapotban ma is jól megőrzött vár védelmi rendszerét Haüy osztrák szolgálatban álló francia hadmérnöknek a pécsi várról és a fallal övezett városról 1687-ben készült helyszínrajzról ismerjük.

A pécsi várról és a városfal nyugati feléről 1690 körül készült tollrajza jól szemlélteti a vár déli és nyugati középkori védműveit és a várban álló épületeket.

A vár déli kaputornyát, — amelyen át az út a városba vezetett — amely a Dóm téren a mai Szepessy szobortól kissé északnyugatra állott, 1819-ben bontották le. A kaputorony előtt várárok húzódott, amelyen keresztül felvonóhid vezetett át. Ezen a kaputornyon volt Ernusz

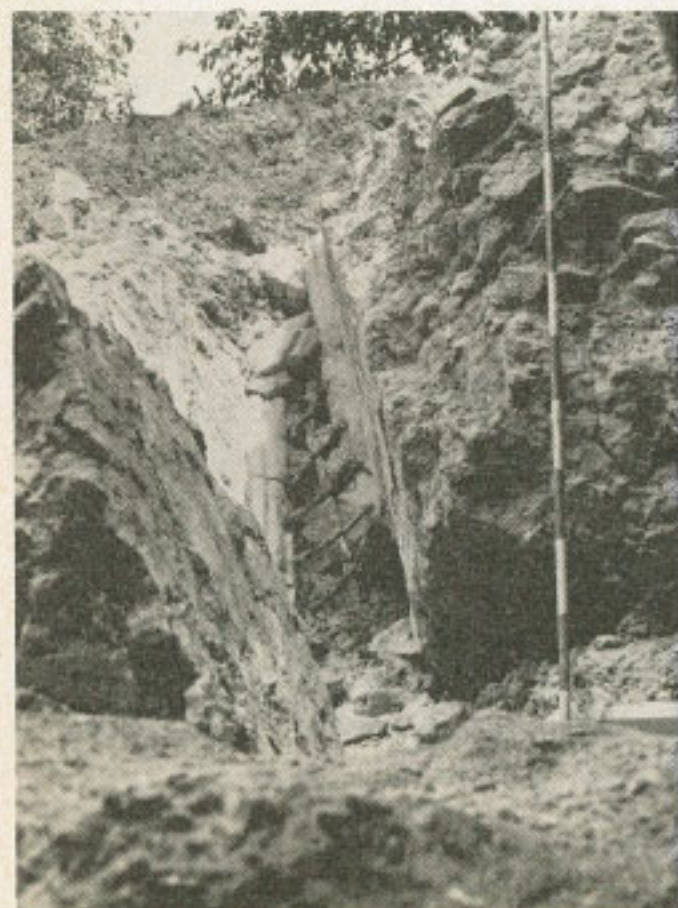
4. Az Aranyos Mária kápolna a feltárás után

5. A középkori egyetem nagytermének részlete

Zsigmond reneszánsz stílusban készült, 1498-as évszámmal jelzett címerkőve.

A vár és a városfalak régészeti kutatása a belváros rekonstrukciós munkájának részeként indult meg. E kutatások alapján meghatározható volt a déli várak kiterjedése, valamint a várfalat erősítő déli félkörös kis bástya. Ugyan-

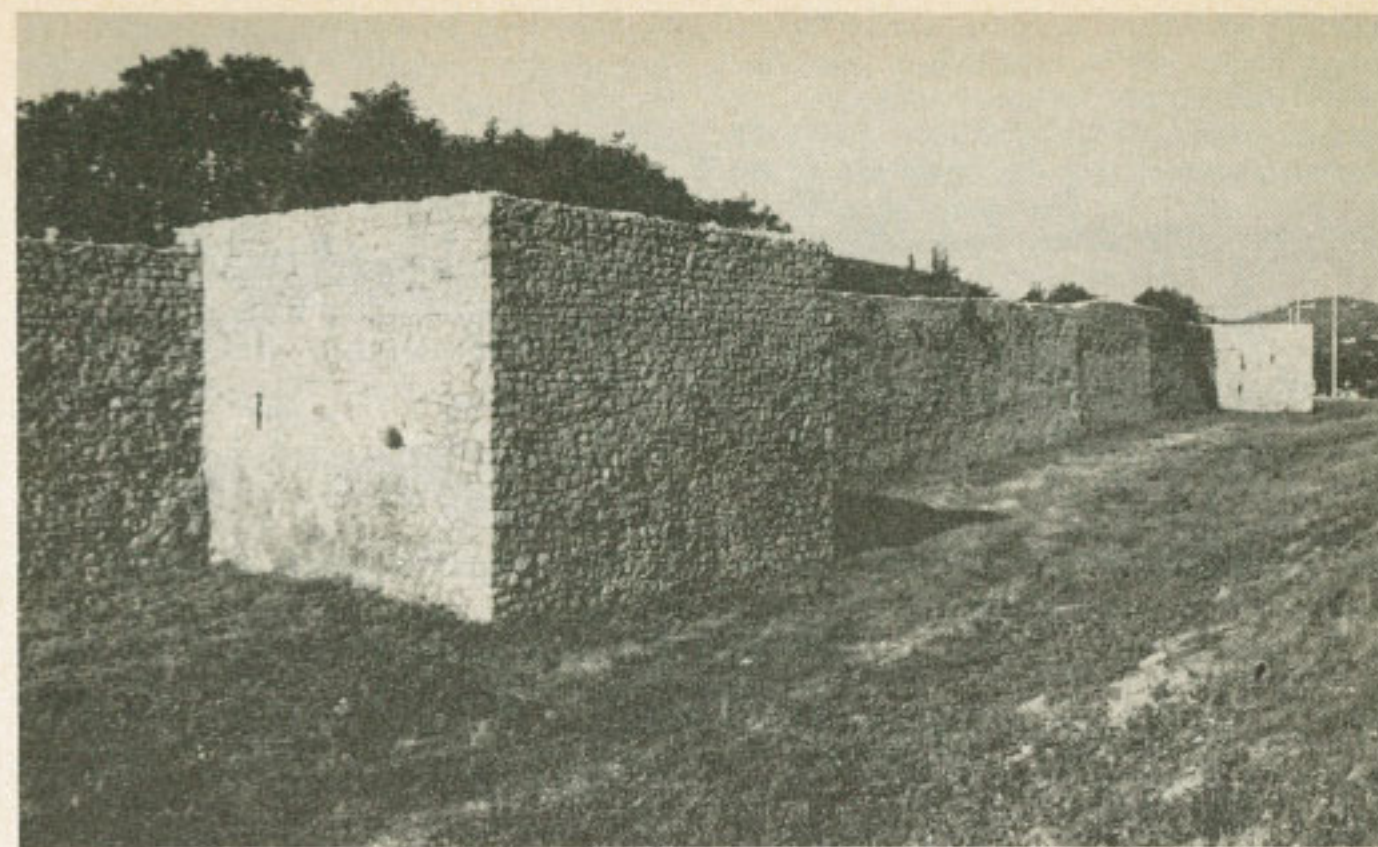
6. Az egyetem épülete emeleti homlokzatának berobbantott ablaka.

csak tisztázható volt a vár délnyugati sarkán álló Barbakán és a hozzá csatlakozó ún. „nyaktag” — amelynek északi fala gótikus lőrészekkel tagolt — valamint a falszorost keleti irányból lezáró farkasveremmel megerősített belső gótikus kapu. A vár délnyugati erődtornyéhoz szervesen kapcsolódik az innen kiinduló és a várost nyugatról övező városfal.

A Barbakánt északi irányba néző későgótikus műformákkal tagolt felvonóhidas kapu töri át. A felvonóhíd északi végével egy kettős fallal megerősített feljáróhoz csatlakozik, amelynek egyik fala a nyugati várak ellenlejtőjének — contrascarpájának — a fala. A Barbakán alsó szintjét kulcslyuk alakú körések törik át, felső lezárása pedig pártázatos védőfolyosó.

A nyugati várfalat ma félköríves török bástyatorony tagolja, amely a lepusztult középkori négyszögű bástyatorony romjaira épült. A vár északnyugati saroklezárása szabálytalan ötszög alaprajzú bástya, amelynek helyén korábban egy kisebb körbástya állott.

A vár észak felől is kettős falrendszerű volt, a két fal között húzódó falszorossal. A külső várfalat az északi várakra néző egy — eredetileg lőrészekkel áttört — négyszög alaprajzú torony erősíti. A vár északkeleti sarkát lőrészekkel tagolt — jelenlegi állapotában török eredetű — félkörös bástya zárja le, amely középkori alapokra épült. E toronyból indul el keleti irányba az északi város-

7. A Püspökvár északi falának bástyája

fal, amely a vár középkori saroktornyával egy időben épült.

A várat keleti irányban — a város felé — lezáró városfal nem kettős. A jelenlegi fal alsó szakasza középkori eredetű, amelynek mint alapnak a felhasználásával épült annak a felső török kori része.

A vár délkeleti sarkát eredetileg félkörös — a Barbakánhoz hasonló — saroktorony zárhatta le, amelyet azonban a törökök sokszög alaprajzúvá építettek át. Az elpusztult saroktorony helyén ma a sokszög alaprajzú Kioszk kupolás épülete áll.

Pécs egyike azoknak a ritka városainknak, amelyek középkori vár- és városfala több kilométer hosszúságban és nagyobb összefüggő szakaszokban megmaradt, annak ellenére, hogy a városkapukat a XIX. század elején lebontották. A nagyjából téglalap alaprajzú várost a középkorban bástyákkal erősített fal vette körül, amely a vár északkeleti sarkától kiindulva a vár délnyugati védművénel a Barbakánnal csatlakozott ismét a várhoz.

A kutatások olyan jelentős tudományos eredményekkel gazdagították ismereteinket, mint az első magyar középkori egyetem épülete, az Aranyos Mária ká-

polna a gótikus szoborleletekkel és a Keresztelő Szt. János társaskáptalan román kori kápolnája, valamint jelentős adatokkal szolgált a Püspökvár román kori — XI—XIII. századi — beépítésére vonatkozóan. A városfalak kutatása is jelentősen hozzájárult a középkori város történetének megismeréséhez.

A Püspökvár, a városfalak középső és török kori erősítéseinek kutatása, több mint egy évtizede folyik és az már eddig is igen jelentős tudományos eredményeket hozott a vár és a város története szempontjából egyaránt. Az erődtornyrendszer feltárása eredményeinek ismertetése azonban itt nem feladatunk.

A Püspökvár feltárása tudományos eredményeinek ismertetését követően, röviden szeretnék utalni a nagy értékű feltárt maradványok további múzeumi és műemléki hasznosításának programjára.

A Püspökvár feltárt műemléki együttesének múzeumi hasznosítása a „Múzeum utca” gondolatának és programjának a teljes megvalósulását jelenti. A megyei múzeummal egyeztetve, az egyetem helyreállított épületében a középkori Pécs és gótikus szobrai című kiállítás kap majd helyet, amelynek keretében bemutatásra kerülne a Püspök-

8. A Püspökvár és a város nyugati része 1690 körül

9. A vár nyugati — középkori alapokra épült — török bástyatornya

vár és a város középkori történetének régészeti emlékei. Természetesen ugyanakkor itt kerül bemutatásra az a nagy értékű és nemzetközi jelentőségű gótikus szoborlelet is, amely a kiállítás közvetlen közelében levő Aranyos Mária kápolnából került elő.

A helyreállított középkori egyetem „magna alula”-ja a jelenlegi jogutód, a Janus Pannonius Tudományegyetem számára reprezentatív célokra is felhasználható lesz.

Az egyetem épületéhez nyugatról kapcsolódó román kori helyiség alkalmas lenne az ásatás során előkerült román kori leletek és fragmentumok bemutatására.

Az Aranyos Mária kápolna feltárt maradványai romkertként lesznek megtekinthetők.

A vár északnyugati végében levő volt Keresztelő Szt. János társaskáptalan kápolnájának maradványait magába foglaló XVIII. századi udvarmesteri ház barokk épülete a rekonstrukciós munka

utolsó üteme. Helyreállításra ugyancsak múzeumi kiállítások helye lehet majd. Az épülethez északról csatlakozó feltárt középkori helyiségek a Szt. János kápolnából származó gótikus kőanyag bemutatására szolgálhatnak.

Végezetül nem mulaszthatom el e helyen is megköszönni elsőként saját intézményemnek, az Országos Műemléki Felügyelőségnek, hogy ezt a munkát kiemelt feladatként támogatja.

Köszönet illeti továbbá, Pécs Megyei Város Tanácsát, a Baranya Megyei Tanácsot, valamint a Mecseki Szénbányák Vállalatot, továbbá mindazon intézményeket, amelyek anyagi és erkölcsi támogatásukkal segítették és segítik munkánkat.

Végezetül, de nem utolsósorban itt mondok köszönetet a Baranya Megyei Múzeumnak, amely felismerve e terület tudományos és közművelődési jelentőségét, munkatársként segíti hosszú évek óta munkánkat.

G. Sándor Mária